

Thomas Boje: Strukturel underudvikling og sociale klasser. En analyse af Chile's industrielle sektor

En væsentlig del af den teoretiske litteratur, der forsøger at analysere den politiske udvikling i Chile, må karakteriseres som *ideologisk*. Analyser med udgangspunkt i individualpsykologiske beskrivelser af de forskellige økonomiske gruppers holdninger og adfærd, deres mål og opfattelser af samfundsstrukturen når i heldigste fald frem til en karakteristik af samfundsformationens ideologiske niveau, men samfundsformationens økonomiske og politiske strukturer og fremkomsten heraf i den historiske udviklingsproces forbliver mystik for de ideologiske hoveder.

Det nødvendige udgangspunkt er den økonomiske struktur. En konkret samfundsformations historie fremtræder som en række faser i produktionens udvikling, som en række faser i udviklingen af produktivkræfterne og de dertil svarende produktionsrelationer. Gennem en analyse af disse er det muligt at påpege de specifikke aspekter ved *de* klasse-mæssige modsætninger, som karakteriserer hver epoke og adskiller én epoke fra andre. Først da kan vi meningsfuldt beskæftige os med spørgsmål som: hvad betyder den aktuelle politiske udvikling for Chile?

I. *Analysens teoretiske udgangspunkt*

I en analyse af en konkret samfundsformations sociale klasser og karakteren af den klassekamp, som foregår mellem dem, ville det synes at være det korrekte at begynde med denne kamps umiddelbare fremtrædelsesformer, de politiske partier og deres indbyrdes relationer. De politiske partier udgør imidlertid kun en tom abstraktion, om de ikke relateres til deres socio-økonomiske grundlag, de sociale klasser. Men disse klasser, der er udtryk for produktionsagenternes fordeling, bliver tomme kategorier, hvis man ikke har analyseret deres grundlag, d.v.s. den samfundsmæssige produktionsproces. Det må følgelig være nødvendigt at tage sit udgangspunkt i den materielle produktion, som individerne indgår i.

»Hvad individerne er, falder altså sammen med deres produktion, såvel med *hvad* de producerer, som med *hvordan* de producerer. Hvad individerne er, afhænger altså af de materielle betingelser for deres produktion.« (Marx-Engels, 1969, bd. I, 20).

d.v.s. for at kunne foretage en teoretisk analyse af den politiske og ideologiske struktur inden for en given samfundsformation, og for at give disse strukturer et meningsfyldt teoretisk indhold må den nødvendige forudsætning være en analyse af den økonomiske struktur. Kun på baggrund af en sådan analyse vil det være muligt at præcisere de politiske og ideologiske strukturers specifikke indhold og fremtrædelsesform i en konkret samfundsformation.

Det centrale begreb i en sådan analyse er begrebet *produktionsmåde*, der ikke alene kendetegner det som i almindelighed betegnes som økonomien, d.v.s. produktionsrelationerne og produktivkræfterne, men fremtræder som en specifik kombination af flere forskellige niveauer – det økonomiske, politiske og ideologiske. En kombination, som kan betegnes som en sammensat helhed, hvor der er tale om, at økonomien er determinerende i sidste instans, d.v.s. at det er dette niveau, der fastsætter grænserne for de øvrige niveauers virkningsområde og deres indbyrdes relationer, Poulantzas, 1970, 12).

»I den samfundsmæssige produktion af deres liv træder menneskene ind i bestemte, nødvendige af deres vilje uafhængige relationer, produktionsrelationer, som svarer til et bestemt udviklingstrin af deres materielle produktivkræfter. Indbegrebet af disse produktionsrelationer danner samfundets økonomiske struktur, den reale basis, på hvilken der rejser sig en juridisk og politisk overbygning, og til hvilken der svarer bestemte samfundsmæssige bevidsthedsformer.« (K. Marx, 1970, I, 164f)

Historiens progressive udvikling fremtræder som en række faser af produktionens udvikling. Til hver af disse faser i produktivkræfternes udvikling svarer der bestemte produktionsrelationer. Hver fase er en specifik produktionsmåde, og den samfundsmæssige historie er reduceret til en diskontinuerlig følge af produkti-

onsmåder, hvor periodiseringen deler historien op i overensstemmelse med de progressive epoker inden for produktionsmådens økonomiske niveau, d.v.s. produktivkræfternes niveau og de dertil svarende produktionsrelationer.

Produktivkræfterne kan defineres som de specifikke relationer mellem produktionens elementer, d.v.s. de direkte producenters indbyrdes relationer og deres relationer til produktionsmidlerne. I produktionen producerer individerne imidlertid kun ved, at de arbejder sammen på en bestemt måde og indbyrdes udveksler deres frembringelser. For at kunne producere må individerne således indgå i bestemte relationer med hinanden, og kun inden for disse samfundsmæssige relationer finder deres indvirken på naturen, d.v.s. produktionsprocessen, sted. Disse indbyrdes relationer udgør produktionsrelationerne, som kan karakteriseres ved producenternes relationer til hinanden i deres forhold til naturen, mens produktivkræfterne er karakteriseret af forholdet mellem producenten og naturen. Sammenfattende kan produktivkræfternes og produktionsrelationernes indbyrdes relation karakteriseres ved, at produktivkræfterne altid er indføjede i bestemte produktionsrelationer; den tekniske arbejdsdeling er således altid underlagt den sociale arbejdsdeling. Produktionsrelationerne dominerer produktivkræfterne, hvis grundlag er arbejdsprocessen af en specifik karakter, der på sin side muliggør bestemte produktionsrelationer, d.v.s. en bestemt ejendom.

Den revolutionære brydningseffekt af antagonismen mellem produktivkræfterne og produktionsrelationerne determinerer overgangen fra en produktionsmåde til en anden og derigennem forvandlingen af hele formationen:

»På et bestemt trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i modstrid med de forhåndenværende produktionsrelationer, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, inden for hvilke de hidtil har bevæget sig. Fra at være produktivkræfternes udviklingsformer slår disse relationer om til at blive lænker for dem. Der indtræder da en epoke med social revolution« (K. Marx, 1970, I, 165).

De sociale klasser fremtræder som effekterne af bestemte sociale strukturer. Når Marx siger, at udviklingen i alle hidtidige samfund har været en klassekampens historie, en uafbrudt klassekamp, der hver gang er endt med en revolutionær omformning af hele samfundet eller med de kæmpende klassers fælles undergang, er der ikke tale om individuelle modsætninger mellem personer inden for en samfundsformation. Derimod er der tale om modsætninger mellem sociale klasser, der er et begreb, som angiver effekten af en samfundsformations samlede strukturer på produktionsagerterne, som udgør disse strukturers bærere. Denne fordeling af produktionsagerterne i sociale klasser på klassekampsfeltet betyder, at de sociale relationer fremtræder som klasserelationer (Poulantzas, 1970, 69). Klassernes eksistens inden for en antagonistisk struktur må derfor føres tilbage til en anden modsætning inden for en samfundsformation, nemlig modsætningen inden for et produktions-

måde mellem produktivkræfternes niveau og produktionsrelationerne. Gennem en sådan analyse af produktivkræfterne og produktionsrelationerne er det muligt at identificere de specifikke aspekter ved de modsætninger, som karakteriserer hver epoke af en produktionsmådes udvikling, og differentierer den fra alle de øvrige epoker. Det, at klasserne bestemmes ud fra en produktionsmådes produktionsrelationer vil sige, at de bestemmes ud fra den måde, hvorpå merproduktet exproprieres.

»Den specifikke økonomiske form, hvori det udbetalte medarbejde udpumpes af den umiddelbare producent, bestemmer herre-knægt forholdet, således som det umiddelbart selv vokser frem af produktionen og sidenhen virker bestemmende tilbage på den.« (K. Marx, 1967, bd. III, 791).

Relationen mellem produktionsmidlerne og den direkte producent er af afgørende betydning for den måde, hvorpå eksproprieringen af merarbejdet legitimeres, d.v.s. måden hvorpå klasserelationerne er legitimeret.

I de førkapitalistiske produktionsmåder er relationen mellem den direkte producent og produktionsmidlerne af en sådan karakter, at den direkte producent selv i stand til selv at sætte produktionen i gang, d.v.s. at den direkte producent selv kontrollerer produktionsmidlerne og arbejdsbetingelserne. Her må den herskende klasses ekspropriering af merarbejdet legitimeres ad politisk eller ideologisk vej, d.v.s. med ikke-økonomiske midler. Relationen mellem udbytter og udbyttede har en sådan karakter, at

»ejendomsforholdene må samtidig optræde som umiddelbart herre-knægt forhold, den umiddelbare producent altså som ufri.« (K. Marx, 1967, bd. III, 790).

Dette betyder, at fordelingen i sociale klasser i de førkapitalistiske produktionsmåder er legitimeret politisk eller ideologisk.

I den kapitalistiske produktionsmåde er den direkte producent ikke i stand til selv at sætte produktionsprocessen i gang uden kapitalistens eller hans repræsentants medvirken, idet der er tale om en dobbelt adskillelse mellem den direkte producent og produktionsmidlerne, nemlig både en materiel og ejendomsmæssig adskillelse. Dette bevirker, at den direkte producent er isoleret fra de naturlige produktionsbetingelser og nødt til at sælge sin arbejdskraft til kapitalisten for at kunne eksistere og derved nødt til at underkaste sig kapitalistens betingelser. Det merarbejde, som skabes i produktionsprocessen i kraft af det arbejde, den direkte producent udfører, tilhører derved automatisk kapitalisten. Det er det økonomiske niveau, der selv formidler udbytningen, og der behøves ikke ikke-økonomiske indgreb for at ekspropriere merarbejdet. Fordelingen i sociale klasser er her økonomisk legitimeret.

Begrebet produktionsmåde udgør et abstrakt-formelt begreb, som ikke besidder en konkret eksistens. Man kan kun tale om kapitalismens, feudalismens etc. pro-

duktionsmåde som abstrakte begreber. Konkret eksisterer alene historisk bestemte samfundsformationer, d.v.s. sociale helheder på et historisk specifikt tidspunkt. En konkret samfundsformation vil være karakteriseret af at være sammensat af flere forskellige produktionsmåder eller forskellige stadier af den samme produktionsmåde.

I analysen af en »ren« produktionsmåde fremtræder strukturerne effekt på produktionsagenterne, bærerne, som adskillelsen af dem i to over for hinanden modstående klasser. En samfundsformation, der består af flere produktionsmåder, er derimod karakteriseret af flere klasser end en »ren« produktionsmåde, og disse klassers indbyrdes relationer vil være determineret af de produktionsmåder, samfundsformationen er sammensat af og deres specifikke kombinationer. Det vil dog generelt være således, at det ikke er muligt at identificere det antal sociale klasser, som findes teoretisk i de »rene« produktionsmåder, formationen består af. I en samfundsformation fremtræder der nemlig en række sekundære effekter på formationens produktionsagenter som en følge af flere produktionsmåders specifikke kombination. Dette betyder, at der sker en række over- og underbestemmelser af de »rene« produktionsmåders sociale klasser, hvilket medfører en opsplitelse, sammensmeltning og opløsning af klasser.

Den chilenske samfundsformation fremtræder som en kompleks helhed af produktionsmåder eller stadier af samme produktionsmåde. Af en efterfølgende artikel vil det fremgå, at der findes en række reminiscenser af en feudallignende produktionsmåde inden for den agrare sektor i den chilenske formation. Dog er der for langt den overvejende del af den chilenske formation tale om sameksistensen af forskellige stadier af den kapitalistiske produktionsmåde. Blandt disse sameksisterende produktionsmåder vil der være én, som er den dominerende i formationen, d.v.s. at den afstikker grænserne for de øvrige produktionsmåders virkningsfelt og fremtræder som kendetegnende for hele formationen. I Chile er dette karakteristisk for den monopolkapitalistiske produktionsmåde. Der vil være en tendens til, at de sociale klasser vil polarisere sig omkring denne produktionsmådes dominerende klasser – den monopolkapitalistiske produktionsmådes klasser. Samtidigt hermed sker der en underbestemmelse af de dominerede produktionsmåders klasser, hvilket betyder, at disse klasser ikke kan fremtræde som distinkte og autonome klasser undtagen inden for en helt specifik politisk konjunktur. Landproletariatet, småbønderne og dele af proletariatet forsvinder ofte helt som sociale klasser i blokerede samfundsformationer som den chilenske.

I analysen af en samfundsformations sociale klasser må det centrale derfor være hvilke klasser eller klassefraktioner, der fremtræder som distinkte og autonome sociale klasser. Dette er kun tilfældet med de klasser, hvis økonomiske eksistens, d.v.s. deres plads i produktionsprocessen, i en formation reflekteres på de andre niveauer gennem en specifik nærværelse. Det er definitionen på en social klasse, at

den ikke alene fremtræder som effekten af et enkelt niveau på de andre niveauer, men som den samlede effekt af de tre strukturniveauer på produktionsagenterne inden for klassekampsfeltet (Poulantzas 1970, 65). Den specifikke nærværelse af en social klasse kendetegner det faktum, at en classes plads i produktionsprocessen reflekteres på de andre niveauer gennem såkaldte »pertinente« effekter, og at disse effekter udgør et nyt element, som ellers ikke ville have fremtrådt på det pågældende niveau. En social klasse fremtræder således kun som en distinkt og autonom klasse, hvis dens økonomiske eksistens reflekteres på det politiske og ideologiske niveau gennem et politisk parti etc. Dette gælder umiddelbart for en samfundsformations dominerende klasser, mens de dominerede klassers økonomiske eksistens oftest kun reflekteres på det politiske og ideologiske niveau, derved at de lader sig repræsentere gennem andre klassers politiske og ideologiske organisationer. (Poulantzas 1970, 79).

II. Chile og det kapitalistiske verdenssystem

Udvikling og underudvikling af en samfundsformation kan ikke betragtes isoleret, men må ses i en global sammenhæng. Det har følgelig heller ingen mening at analysere de sociale klasser i den chilenske samfundsformation isoleret fra det kapitalistiske verdenssystems specifikke historiske form.

»Klasseanalyse begynder med undersøgelsen af forskellige sociale gruppers forhold til produktionsmidlerne, det er indlysende. Men i den periode, hvor produktionsmidlerne strækker sig ud over nationale grænser og virker indenfor mange forskellige lande, er dette første skridt på ingen måde let. For at forstå relationerne mellem klasserne i et givet land, er det nødvendigt også at forstå dette lands forhold til andre lande indenfor hele produktionens område. En klasseanalyse kræver en analyse af de internationale forhold.« (Nicolaus, 1970, 91).

De latinamerikanske samfundsformationer har lige siden den spanske erobring af det sydamerikanske kontinent udgjort en integreret del af det kapitalistiske verdenssystem, hvilket i dag er så alment accepteret, at det ikke behøver yderligere belæg. Det er derimod denne integrations form og konsekvenser, som i det følgende skal analyseres.

I de i dag højt udviklede lande fremtrådte udviklingen af den kapitalistiske produktionsmåde som en autonom struktur, hvis drivkraft var den interne modsætning mellem produktivkræfter og produktionsrelationer, mens den kapitalistiske udvikling blev introduceret udefra i de dominerede lande, hvis primære opgave blev at forøge kapitalakkumuleringen hos de europæiske bourgeoisier. Der blev dermed skabt en international arbejdsdeling, som har ført til en uundgåelig polarisering af produktionsrelationerne og produktivkræfterne i en ulige udvik-

ling af det kapitalistiske verdenssystem. De dominerede landes udvikling blev mere og mere underlagt kravene til den udvidede reproduktion af kapitalen i de dominerende lande, hvor der foregik en indadrettet relativ hurtig udvikling af produktivkræfterne, mens der i de dominerede lande foregik en udad orienteret og relativ svag udvikling af produktivkræfterne. Dette medførte en udvidet reproduktion af økonomisk ulighed i verdensmålestok. Samtidigt resulterede denne ulige udvikling i en international dominans af de dominerende samfundsformationers produktionsrelationer, hvilket har forhindret en ændring af den internationale arbejdsdeling, men den har ført til åbning af dominerede landes markeder for den europæiske masseproduktion og senere til udnyttelse af deres råvarerressourcer og absorption af den i de dominerede landes produktion skabte merværdi gennem ulige handel og kapitaloverførsel.

En konsekvens af denne ulige udvikling af produktivkræfterne, der følger af og er en betingelse for det kapitalistiske verdenssystems produktionsrelationer, bliver en blokeret udvikling af den kapitalistiske produktionsmåde i de dominerede samfundsformationer. (Samir Amin 1970, 197–).

Som effekt af denne ulige udvikling fremtræder den chilenske samfundsformation i dag som en satellitøkonomi, hvis produktion er ensidigt bestemt af kravene til udvidet reproduktion af de dominerende kapitalistiske formationer snarere end af kravene til reproduktion af den chilenske formation.¹

Det kapitalistiske verdenssystems karakter og den chilenske samfundsformations placering i dette kan dog ikke forstås alene ved at analysere den udenlandske penetration og den internationale økonomiske arbejdsdeling. Den karakter, som det økonomiske dominansforhold har, medfører afgørende modifikationer af det politiske og ideologiske niveau. Disse modifikationer berører både hver enkelt formation og de sociale formationer i verdensmålestok. Den ulige udvikling er ikke blot en ulige udvikling af de forskellige formationers produktivitet og grad af monopolisering, men også en ulige udvikling af formationen som helhed, d.v.s. af den politiske struktur, af de sociale klasser og af statens form for intervention (Mandel 1969, og Poulantzas 1970 II, 16–17).

I kraft af at Chile i det kapitalistiske verdenssystem fremtræder som en domineret samfundsformation, og dette dominansforhold definerer grænserne for formationens økonomiske udvikling, medfører det også, at dette forhold sætter grænserne for det chilenske klassekampfelt på en sådan måde, at de chilenske klasser kun har handlingsmuligheder inden for et specifikt aktionsfelt, som er bestemt af de dominerende formationers sociale klasser.

Samtidigt med den ulige udvikling af produktivkræfterne og produktionsrelationerne inden for det kapitalistiske verdenssystem sker på det økonomiske

1. For en mere indgående analyse af Chiles afhængighed af de dominerende lande se analysen af kobbersektoren.

niveau, forstærkes og fastholdes denne ved den tilsvarende ulige udvikling af det politiske og ideologiske niveau, der som effekt har de dominerende landes politiske dominans. Denne dominans foregår i dag gennem de multinationale selskaber, der udgør en organiseret helhed af produktionsmidler, som er underordnet et politiske centrum i de dominerende kapitalistiske lande, hvorfra produktionsenheder beliggende i flere forskellige samfundsformationer kontrolleres (Arrighi 1971, 370). Dette politiske dominansforhold bliver yderligere markeret af det chilensiske bourgeois afhængighed af den udenlandske kapital, der betyder, at det kapitalistiske verdenssystems dominerende formationer kontrollerer det chilensiske bourgeois, som sidder inde med den hegemoniske magt i Chile. Den øgede penetration af de multinationale selskaber har betydet, at modsætninger mellem Chile og de dominerende lande mere og mere antager en politisk karakter i takt med, at der sker en omend begrænset industrialisering af Chile. Det bliver den politiske kontrol med kapitalen, som er afgørende, og her spiller staten en central rolle.

III. Chiles industrielle produktionsstruktur

Indenfor den chilensiske samfundsformation fremtræder den kapitalistiske produktionsmåde nok som dominerende i den forstand, at den fastsætter grænserne for de øvrige produktionsmåders aktionsfelt. Men som en konsekvens af en domineret formations eksternt orienterede ulige udvikling, sker der en blokering af den kapitalistiske produktionsmådes ekspansion, d.v.s. at den ikke som i dominerende formationer har tendens til at blive total, eliminere de førkapitalistiske produktionsmåder. Der sker således en bevarelse af de før-kapitalistiske eller tidligt-kapitalistiske produktionsformer.

I den agrare sektor manifesterer dette sig som en bevarelse af før-kapitalistiske produktionsformer. Det er imidlertid yderst vigtigt at påpege, at der ikke er tale om, at den før-kapitalistiske produktionsmåde er eller har været dominerende i den chilensiske samfundsformation. Der er derimod tale om en samfundsformation integreret i det kapitalistiske verdenssystem, hvor den kapitalistiske produktionsmåde er dominerende i den forstand, at den determinerer de andre produktionsmåders aktionsfelt. Det er inden for den agrare sektors førkapitalistiske produktionsformer nødvendigt at skelne mellem produktionsrelationen og relationen til det dominerende kapitalistiske marked.

Den første relation, produktionsrelationen, fremtræder med en ikke-kapitalistisk karakter, hvor udbytningen opretholdes og legitimeres gennem politiske eller ideologiske midler, og hvor de direkte producenter kun sporadisk indgår i den kapitalistiske markedsøkonomi. Den anden relation har derimod en kapitalistisk kommerciel karakter og determineres af økonomien. Der er således tale om, at den

før-kapitalistiske produktionsmåde eksisterer i og er domineret af en dominerende kapitalistisk produktionsmåde i verdensmålestok, hvilket betyder at udviklingen inden for en *kapitalistisk* chilensk agrarsektor determineres af kravene til reproduktion af den kapitalistiske produktionsmåde i verdensmålestok.

I den industrielle sektor sker der som en konsekvens af den blokerede ulige udvikling en bevarelse af tidligt kapitalistiske produktionsformer som »produktion i lille målestok«, d.v.s. produktion med simpelt samarbejde, hvor arbejdsdelingen er ringe udviklet, samtidigt med at der findes højt udviklede former for kapitalistisk produktion.

I den »klassiske« udvikling af kapitalismen opstår denne produktionsmåde på grundlag af den allerede etablerede private ejendom inden for den feudale produktionsmåde – en privatejendom, som med kapitalismens fremkomst forvandles til kapitalistisk privateje. Udviklingen af kapitalismen i de højt udviklede dominerende lande foregik inden for det feudale samfunds rammer, hvor der skete en opløsningsproces af de direkte producenteres kontrol over arbejdets objektive betingelser, således at producenterne forvandlede til potentielt frie arbejdere, hvis eneste ejendom var deres arbejdskraft, som de var tvunget til at sælge i bytte for livsforbrødenheder.

Ved at disse arbejdets objektive betingelser, jorden, råstoffer, livsforbrødenheder, arbejdsredskaber etc., blev frigjort fra deres bundethed til de direkte producenter, skabtes den ene historiske forudsætning for kapitalistisk produktion. Den anden var ophobning af pengeformuer, som skabtes ved åger, spekulation og købmandsfortjenester. En proces, som ikke var begrænset til Europa, men foregik på et verdensomspændende plan gennem handels- og erobringstogter. Den industrielle kapital forudsætning var således en akkumulation af pengeformuer, som fandtes længe før fremkomsten af den potentielt frie arbejdskraft, men dog først blev til kapital, da betingelserne for at købe fri arbejdskraft var til stede

»Overgangen fra den feudale produktionsmåde foregår på to måder. Producenten bliver købmand og kapitalist, til forskel fra bøndernes naturaløkonomi og dets lavsbundne håndværk i middelalderbyernes industri. Dette er den virkelige revolutionerende vej. Eller også bemægtiger købmanden sig direkte produktionen. Så meget den sidstnævnte vej end historisk virker som overgang – [...] – så lidt bidrager det i og for sig til omvæltning af den gamle produktionsmåde, som det tværtimod konserverer og bibeholder som sin forudsætning.« (K. Marx, 1967, dr. III, 334).

Den historiske opløsningsproces er ikke et resultat af kapitalen, men forudsætningen for dennes fremkomst. Penge skaber ikke de frie arbejdere adskilt fra de naturlige produktionsbetingelser, men hjælper dog med til at fremskynde opløsningen af de gamle produktionsrelationer. I sin logiske form fremtræder udviklingen af den kapitalistiske produktionsmådes produktionsformer som en forvandling fra det feu-

dale laugbundne håndværk over manufaktur til storindustriell produktion. At denne forvandlingsproces historisk meget ofte har haft karakter af, at handelskapitalistiske pengeformer direkte er blevet forvandlet til industrikapital og ikke er foregået som en fremvækst fra håndværket, ændrer ikke processens logiske fremtrædelsesform.

Indenfor håndværksproduktion, hvor arbejderen er ejer, eller hvor ejeren arbejder (K. Marx, 1970, II, 228), er produktionen karakteriseret af en førkapitalistisk vareproduktion, hvor produktionens mål væsentligt er opretholdelse af håndværkerens individuelle konsumtion, altså produktion af brugsværdi – ikke berigelse og bytteværdi

»Ved håndværksvirksomhed drejer det sig om produktets kvalitet; om den enkelte arbejders særlige kunnen, og mesteren formodes at have bragt det til mesterskab i denne kunnen. Hans stilling som mester beror ikke på hans besiddelse af produktionsbetingelser, men på hans egen kunnen i det særlige arbejde«. (K. Marx, 1970, II, 264).

Håndværkerens virksomhed var indrettet på skabelse af bestemte produkter, og muligheden for kapitaldannelse var yderst begrænset af produktionsprocessens individuelle karakter, og ved at målet var produktion af brugsværdi. Produktionsmidlerne er relateret til den enkelte producent, og produktiviteten udvikles som den direkte producents produktivitet. Dette hæmmer udviklingen af produktivkræfterne.

I den kapitalistiske produktionsproces er produktionsmidlerne adskilt fra den direkte producent som kapital, og produktivitets udvikling er her underlagt kapitalen og ikke den direkte producent. Det karakteristiske for den kapitalistiske produktion er produktion af varer, hvis materielle substans er kapitalen ligegyldig, idet produktionens centrale mål er merværdien og kapitalakkumulation, hvor det er kapitalisten aldeles uden betydning hvilken arbejdskraft, der skaber merværdien.

Karakteristisk for kapitalistisk produktion er, at den

»reproducerer altså ved sit eget forløb adskillelsen mellem arbejdskraft og arbejdsbetingelser. Den reproducerer betingelserne for arbejderens udbytning og giver dem dermed permanens. Den tvinger hele tiden arbejderen til at sælge sin arbejdskraft for at kunne leve og den sætter hele tiden kapitalisten i stand til at købe arbejdskraften for at kunne berige sig. [...] I virkeligheden tilhører arbejderen kapitalen, inden han sælger sig til kapitalisten. [...]

Set i sammenhæng, dvs. som reproduktionsproces producerer den kapitalistiske produktionsproces således ikke blot varer, ikke blot merværdi, den producerer og reproducerer selve kapitalrelationen, på den ene side kapitalisten, og på den anden lønarbejderen.« (K. Marx, 1967, bd. I, 577f).

Arbejdets underordning under kapitalen antager forskellige former som en konsekvens af udviklingen af den kapitalistiske produktionsmådes produktivkræfter.

Den for den kapitalistiske produktionsmåde karakteristiske adskillelse mellem den direkte producent og de naturlige produktionsbetingelser og derved arbejdsunderordning under kapitalen

»begynder i den simple kooperasjon, hvor kapitalisten repræsenterer den samfundsmæssige arbejdsorganismes enhed og vilje over for de enkelte arbejdere. Den udvikler sig i manufakturen, der lemlæster ham til delarbejder. Den fuldendes i storindustrien, som gør viden-skaben til en selvstændig produktivkraft, adskilt fra arbejdet og tvinger den ind i kapitalens tjeneste.« (K. Marx, 1967, bd. I, 361).

Den oprindelige historiske form, hvori kapitalistisk produktion først fremtræder side om side med de feudale produktionsformer, er manufaktur. Grundprincippet for arbejdsdelingen er, at deloperationerne kan udføres som håndværksmæssigt arbejde, blot specialiserer arbejderne sig til detailarbejde. Der er ingen skarp adskillelse, men en kontinuitet mellem håndværk og manufaktur. Manufaktur er blot en specialisering af håndværkets specialiseringstendenser og berører ikke håndværkets specielle træk: enheden mellem arbejdskraft og arbejdsmiddel, d.v.s. at arbejdsmidlet tilpasses den menneskelige organisme uden hvilket, det ikke kan fungere. Resultatet af denne enhed mellem arbejdsmiddel (værktøj) og arbejdskraft er, at den håndværksmæssige virksomhed fremtræder som det regulerende princip for den samfundsmæssige produktion.

Under manufakturen eksisterer den kapitalistiske produktionsmåde kun sporadisk og ikke som den dominerende produktionsform. Betingelsen for, at den kapitalistiske produktionsmåde skal være dominerende, må være, at den ikke blot udvikles lokalt, men i stor målestok, hvilket først sker med den industrielle revolution i Europa og fremkomsten af storindustriell produktion.

Inden for storindustrien erstatter maskindrift den menneskelige arbejdskraft i funktionen som bærer af arbejdsmidlet, d.v.s. forhindrer arbejdskraftens direkte kontakt med arbejdsnettet, hvorved der skabes en fuldstændig forvandling af relationen mellem arbejderen og produktionsmiddel. Grundprincippet for arbejdsorganisationen bliver så fuldstændigt som muligt at erstatte de håndværksmæssige operationer med maskinelle. Arbejdsmidlet og arbejdskraften adskilles totalt, i stedet oprettes der en enhed mellem arbejdsmiddel (maskinen) og råmaterialet. En produktionsenhed er en samling maskiner, der står parate til at modtage hvilke som helst arbejdere.

Både manufaktur og storindustri fremstår som former for samarbejde mellem arbejderne, og dette er kun muligt ved, at der i begge former er tale om arbejderens underordning under kapitalen og arbejderens adskillelse fra produktionsbetingelserne. Begge steder er der tale om en »kollektiv« arbejdsproces i modsætning til under håndværk, hvor der var tale om individuelt arbejde.

Den her skitserede historiske forvandlingsproces inden for den kapitalistiske produktionsmåde har antaget en helt anden karakter i de dominerede lande. Her har den eksternt orienterede, blokerede ulige udvikling skabt en produktionsstruktur, der i meget høj grad er økonomisk afhængig af de udviklede dominerende kapitalistiske lande, og hvis udvikling er underlagt disse landes krav til kapitalakkumulation. Den heraf fremkomne produktionsstruktur er karakteriseret af meget store forskelle i produktivkræfternes udviklingsniveau de enkelte produktionssektorer imellem. En yderligere konsekvens har været, at hver produktionssektor fremtræder som isoleret i de dominerede, men som nært knyttet til de dominerende landes produktionsenheder. Dette har bevirket en yderst ringe integration produktionssektorerne imellem i de dominerede lande og en mangel på mekanismer, som kunne skabe spredning af udvikling fra en sektor til en anden.

Den eksisterende industrielle produktionssektor i den chilensiske samfundsformation med den omfattende sektor af »produktion i lille målestok« svarer således ikke til en produktionsstruktur i de nu højt udviklede kapitalistiske formationer på et tidligt stadium af den kapitalistiske produktionsmådes udvikling, hvor de simple produktionsformer og håndværksproduktionen var dominerende, men stagnerende, mens den teknologisk overlegne og kapitalstærke storindustri udgjorde den ekspanderende produktionsform, som efterhånden eliminerede disse produktionsformer. Der er i Chile derimod tale om en struktur karakteriseret ved

»at væksten i fremstillingsvirksomhedernes produktion, hvis der er nogen, i betydelig højere grad skyldes *ny*-etablerede 'gammeldags' små foretagender med en uvis levetid, end den skyldes nye, 'moderne' fabrikker og firmaer.« (A. G. Frank, 1967, 112).

For at forklare fremkomsten af denne struktur så radikalt forskellig fra udviklingen i den industrielle struktur i de dominerende samfundsformationer, er det nødvendigt at analysere de dominerede landes funktion i det kapitalistiske verdenssystem gennem tiden. Det er i denne sammenhæng muligt at skelne mellem flere specifikke faser, hvor udviklingen af underudviklingen har antaget forskellige former (S. Amin 1970, 56). I den første fase, *den merkantile kapitalisme* før udvikling af storindustriell masseproduktion i Europa, var de dominerede koloniers væsentligste funktion at fremme akkumulationen af pengeformuer, hvilket intensiverede opløsningsprocessen af de før-kapitalistiske produktionsrelationer i Europa.

»Kolonierne sikrede de fremvoksende manufakturer afsætningsmarked og en akkumulation, der forstærkedes gennem markedsmonopolet. De skatte, der uden for Europa var blevet gjort til bytte ved at plyndre, gøre mennesker til slaver og gennem rovmord, flød nu tilbage til moderlandet og forvandlede sig her til kapital.« (K. Marx, 1967, bd. I, 753f).

Det skal bemærkes, at Chiles væsentligste eksportprodukter i denne periode var guld og tælle, men udbytningen gennem disse produkter nåede ikke noget væsentligt omfang.

Med den *industrielle revolution* skete der en ændring i underudviklingens udvikling. I 1600-tallet var der i Europa sket en opbygning af en manufakturindustri beskyttet af toldmure og andre protektionistiske arrangementer, men efterhånden, som den industrielle masseproduktion udvikledes, blev der behov for afsætningsmarkeder uden for de snævre nationale grænser. En sådan ekspansion blev imidlertid hæmmet af den eksisterende protektionisme, hvorfor en påtvungen indførelse af frihandelsdoktrinen i handelen mellem de dominerende og dominerede lande blev effektureret. Chile blev af England påtvunget frihandelsdoktrinen i 1800-tallets begyndelse.

»Tendensen til frihandel styrkedes netop på dette tidspunkt, da den store hvedeeksport begynder. De endelige følger af denne udvikling blev: internationalisering af vores økonomi, tilintetgørelse af vores handelsflåde [...] og manglende mulighed for at anvende de øgede indtægter fra hvede og senere fra nitrat til en opbygning i nationens interesse.« (Sepuveda, citeret efter A. G. Frank, 1967, 69).

Frihandelsdoktrinen førte således til, at Chile blev oversvømmet med masseproducerede varer, og de tilløb, som i løbet af 1800-tallet blev gjort til at sætte en industriel produktion i gang, som en konsekvens af relativt store indtægter fra eksport af råvarer, især hvede og nitrat, blev slået i stykker på grund af konkurrencen fra Europa. Endvidere enten ødelagde denne konkurrence fra billige masseproducerede varer den håndværksproduktion, som fandtes, eller begrænsede den til et snævert lokalt marked inden for den agrare sektor, hvor en udpræget før-kapitalistisk produktionsform hindrede dens udvikling. Håndværk og manufaktur, som delvist lagde grunden for den industrielle produktion i Europa, blev i Chile forhindret af to strukturelle faktorer.

A. Inden for den agrare sektor havde håndværksproduktionen svært ved at trænge frem med salg af andre varer end produkter, der havde en direkte tilknytning til landbrugsproduktionen, idet handelen var meget ringe og havde form af byttehandel inden for den subsistence-økonomi, som den overvejende del af den agrare befolkning levede under. Bønderne var oftest ikke i stand til at betale kontant for varerne, da det ikke var muligt at akkumulere noget merprodukt inden for den stærkt monopolistiske agrarsektor. Samtidig havde bønderne et meget usikkert forhold til jorden, som de havde lejet af fundoejeren, og fra hvilken de kunne blive fordrevet, et forhold, der gjorde dem uvillige til at investere i forbedringer af produktionen.

B. I byerne var håndværksproduktion lige fra Chiles integration i det kapitalistiske verdenssystem blevet udkonkurreret som følge af importen af industrielt

masseproducerede konsumvarer fra Europa. Også handlen med disse importvarer blev kontrolleret af udenlandsk handelskapital, som gennem oprettelse af handels-huse i Santiago og Valparaiso helt dominerede det interne chilenske marked med de negative konsekvenser, dette havde for kapitalakkumulationen i Chile. Kun i perioder, hvor relationerne til de dominerende kapitalistiske lande var svækket som følge af krige, interne kriser etc., blev det muligt for den chilenske håndværkerproduktion og småindustri at ekspandere.

En ny økonomisk ekspansion oplevede Chile i slutningen af 1800-tallet som følge af en kraftig opblomstring af hvedeproduktionen og den voldsomt stigende efterspørgsel på kobber i de dominerende lande, et resultat af elektricitetens indførelse her. Ekspansionen inden for kobberproduktionen havde dog en begrænset effekt på den chilenske økonomi, selv om hele denne produktion endnu på det tidspunkt var kontrolleret af national kapital. Som følge af den manglende industrielle udvikling var Chile ikke i stand til at forarbejde kobberet, hvorfor dette sendtes til England på engelske skibe og her blev forarbejdet i engelske smelteovne. De engelske kapitalister opnåede således et monopol på handelen med og forarbejdningen af kobberet, som betragteligt reducerede dette minerals betydning for Chile (Nacla 1972, 94; A. G. Frank 1967, 70).

Opretholdelsen af frihandelsdoktrinen, som betød en blokering af en national chilensk industri, var klart i de herskende klassers interesse. Disse klasser var: *Mineejerne*, som eksporterede de uforarbejdede råvarer og importerede højt udviklede maskiner og konsumvarer for den derved indtjente fremmede valuta, *jordejerne*, som eksporterede kvæg og hvede og til gengæld importerede kostbare konsumvarer fra Europa, og endelig *handelsbourgeoisiet*, hvis hele eksistensgrundlag var importen af europæiske konsumvarer til videresalg med høj fortjeneste på det chilenske marked. Alle tre klasser profiterer således på frihandlen og kunne ved hjælp af denne opretholde deres hegemoniske stilling inden for den chilenske samfundsformation, hvad en industrialisering ville have truet. Det var også de tre klasser, som stod bag oprøret mod den nationalistiske Balmaceda, der støttet af det voksende småbourgeoisie, søgte at føre en nationalistisk politik, hvis hovedpunkter var en beskyttet industrialisering og kontrol over minesektoren, som i slutningen af 1800-tallet for nitratproduktionens vedkommende var blevet overtaget af udenlandsk kapital. Denne tendens til udenlandsk kontrol med mineralforekomsterne fortsatte i begyndelsen af 1900-tallet med den udenlandske kapitalers overtagelse af kobberminerne. (Se Nacla 1972, 94) En udvikling, som fulgte med den stigende koncentration og monopolisering af industriproduktionen i de dominerende lande, hvor den frie konkurrence gradvist blev omdannet til monopoler, som udtraktes til at omfatte hele verden. Det gjaldt for de dominerende lande om at sikre sig kontrol over både nuværende og potentielle råvarekilder. Denne monopolisering og teknologiske udvikling af produktivkræfterne førte til, at den nationalt ejede chilenske

kobberindustri blev trængt. Dens verdensmarkedsandel faldt fra 40 procent i 1860 og 62 procent i 1876 til 16 procent i 1880-erne. Dette betød, at

»De lokale kapitalister begyndte at sælge ud til overlegne udenlandske økonomiske interesser. Den teknologiske udvikling og de voldsomme svingninger i produktionen og efterspørgsel (automobilrevolutionen i begyndelsen af 1900-tallet) arbejdede sammen for at indføre stadig flere tekniske forandringer på udbudssiden – af hvilken den vigtigste var væksten af de vertikalt integrerede oligopolistiske firmaer i Metropolerne, eller de industrialiserede lande.« (Nacla 1972, 94).

Skulle Chile have været i stand til at fastholde den nationale dominans inden for minesektoren, havde det krævet en teknologisk udviklet national industri, som var i stand til at fremstille det nødvendige maskineri og tekniske udstyr, som skulle til ved forarbejdningen af mineralerne; men samtidigt også, at der i Chile var et tilstrækkeligt kapitalstærkt bourgeoisie til, at det kunne oprette et distributionsystem for afsætning af mineralerne på et verdensmarked, der var stadig mere monopolistisk. Dog var netop en sådan struktur blevet forhindret af den hidtidige ulige udvikling i det kapitalistiske verdenssystem, som medførte en svækket udvikling af produktivkræfterne i Chile, efterhånden som landet mere og mere blev underlagt kravene til udvidet reproduktion af den dominerende kapitalistiske produktionsmåde.

Den manglende industrialisering som en konsekvens af frihandelsdoktrinen og økonomiens eksportorienterede karakter bevirkede, dels at der kun opstod småindustri med svag teknologi i sektorer, hvis karakter gjorde dem konkurrencedygtige med den udenlandske import, hvilket vil sige inden for service, levnedsmiddelindustri og byggeri, og dels at der ikke udvikledes et industrielt bourgeoisie. Det beskedne industriproletariat, som opstod, var kun koncentreret omkring de udenlandsk dominerede mineenklaver, og dets betydning for landet som helhed var derfor yderst ringe. Som følge af denne markante afhængighed af import af industriprodukter fra de dominerende lande, rantes Chile særligt hårdt af det sammenbrud, som skete på verdensmarkedet omkring 1930, idet landets importkapacitet, på grund af fald i eksportindtægterne, gik ned fra 138,5 i 1928 til 26,5 i 1932 (1930 = 100) (UN 1966,9). Den eneste mulighed for at undgå et økonomisk sammenbrud var at oparbejde en *importsubstitutionsindustri* til produktion af de nødvendige konsumvarer gennem indførelse af protektionistiske forholdsregler.

»Denne politik medførte, at det interne marked blev isoleret fra det internationale marked og priserne på importvarer steg betydeligt.« (Sunkel 1965, 121).

Men som en konsekvens af den manglende udvikling af en kapitalvareindustri blev indgrebene foretaget for at begunstige den lette industri

»Mens de begrænsede midler af fremmed valuta, der var til rådighed til udenrigshandel, hovedsageligt anvendtes til at importere kapitalvarer for at lette industriens udvikling.« (Sun-
kel 1965, 122).

d.v.s. en forstærkning af nogle af de tendenser, som allerede var fremherskende i tiden før 1930, til en ulige udvikling af produktivkræfterne, idet der kun skete en industrialisering inden for den lette konsumindustri.

I kraft af den omfattende protektionisme og statsintervention skete der en kraftig industrialiseringsproces i perioden 1935-1950, men det var en industrialisering uden komplementaritet sektorerne imellem. Dels var den helt afhængig af import af kapitalvarer og andet udstyr fra de dominerende lande, hvilket påtvang den chilenske industri en teknologisk struktur, som var udviklet til at løse den højt udviklede kapitalismes krav om stigende produktivitet med konstant eller formindsket arbejdskrafttilførsel. Dels skete industrialiseringen ved overførsel af kapital akkumuleret inden for den agrare sektor, hvilket blot betød en udvidelse af det agrare bourgeoisis kapitalinteresser og en yderligere koncentration af kontrollen med produktionsmidlerne i den chilenske samfundsformation. Denne koncentration blev lettet af anvendelsen af kapitalintensive teknikker i en hjemmemarkedsindustri med et så begrænset marked som det chilenske.

Minesektoren, som på dette tidspunkt var helt udenlandsk kontrolleret, havde en yderst begrænset effekt på denne industrialiseringsproces om overhovedet nogen, idet

»Det væsentligste træk ved eksportindustrien er, at den overvejende del af dens produkter markedsføres udenfor økonomien – – De tre kobberselskaber reinvesterer kun en lille del af kobberindtægterne i indenlandske ikke-kobberindustrier.« (C. Reynolds, citeret efter J. Petras 1969, 47).

Der er derimod tale om en massiv udførsel af fortjenesterne ved kobberudvin-
dingen, samtidig med at eksporten af uforarbejdet kobber forhindrer etableringen af en metalindustri i Chile (Nacla 1972, 106-112). Således har industrialiseringen cementeret det agrare og kommercielle bourgeoisis hegemoni i den chilenske samfundsformation i stedet for at skabe et industrielt bourgeoisi, samtidig med at afhængigheden af de dominerende lande er blevet større.

Overtagelsen af de højt udviklede landes kapitalintensive teknikker har haft en række konsekvenser for sammensætningen af den chilenske arbejdskraft. En kapitalintensiv teknik kræver ikke alene mindre arbejdskraft på hvert produktionsniveau, men kræver også en væsentligt anderledes sammensætning af arbejdskraften end en arbejdsintensiv teknik. Inden for en kapitalintensiv teknik er det muligt at dele arbejdsprocessen i en række mindre komplekse operationer,

som hver for sig kan udføres af delvist tillært arbejdskraft, mens en arbejdsintensiv teknik oftest er karakteriseret af en arbejdsproces med simple operationer, således som det er karakteristisk for store dele af den chilenske småindustri, eller af komplicerede håndværksoperationer. En sådan højt udviklet håndværksproduktion har dog som tidligere omtalt aldrig eksisteret i Chile. Denne struktur inden for industrien har gjort det umuligt at absorbere den eksplosive migration, der fandt sted fra den agrare sektor som en konsekvens af lukningen af de traditionelle landbrugseksportmarkeder og overførslen af kapital til den industrielle sektor.

»Resultatet af, at industrien ikke var i stand til at beskæftige indvandrerne fra landbruget, har været, at den tertiære sektor er vokset; denne sektor omfatter en stor andel af de arbejdsløse og de skjulte arbejdsløse. Fra 1940–1954 voksede beskæftigelsen indenfor industrien fra 13,2 til 16,7 pct. af EAP², mens beskæftigelsen indenfor personlig service voksede fra 15,1 til 20,5 pct. Indenfor »servicesektoren« som helhed har personlig service absorberet størstedelen af indvandringen fra landbruget.« (Petras 1969, 15).

Samtidig med den agrare sektors tilbagegang og jordens overgang til mere og mere at være et spekulationsobjekt skete der en kraftig udvikling af produktivkræfterne inden for den monopolistiske industrisektor, hvilket yderligere begrænsede den industrielle arbejdskraft. Siden først i 1950-erne er andelen af arbejdsstyrken beskæftiget inden for fremstillingsvirksomhed og minedrift faldet fra 23,7 procent af den totale EAP i 1952 til 22 procent i 1970. Dette har ført til, at de, som ikke har kunnet finde beskæftigelse i serviceindustrien, er blevet tvunget ud i en arbejdsløshed, som officielt udgjorde 12 procent i 1970, men uofficielt snarere omkring 28 procent i det urbane område. (Nacla 1972, 86).

Inden for småindustrien med dens arbejdsintensive teknik kræves der normalt ingen erhvervs kvalifikationer; d.v.s. man altid har en omfattende arbejdskraftreserve at tage af og følgelig kan presse lønniveauet. Inden for sektorer med en kapitalintensiv teknik er nogen erhvervs kvalifikation nødvendig. Dette betyder, at man har behov for en mere stabil arbejdskraft, som opnås ved at give højere løn, men i kraft af den stadig mere kapitalintensive teknik og højere produktivitet mindskes den variable kapitalens betydning markant, og virksomhederne er villige til at øge lønningerne for at bevare en stabil arbejdskraft. Til eksempel ligger lønniveauet inden for mineindustrien i dag fire gange så højt som gennemsnittet inden for industrien, samtidig med at minearbejdernes andel af den samlede indkomst er konstant faldende (Nacla 1972, 110). Der er på denne måde opstået en splittelse inden for proletariatet mellem en lille fraktion, som har en stabil arbejdssituation og opnår en høj løn, og den store masse af proletariatet, som

2. EAP står for Economic Active Population.

oplever en yderst ustabil arbejdssituation med skiftende former for arbejde og hyppige perioder med arbejdsløshed.

I begyndelsen af 1950-erne indtrådte der en stagnation inden for den industrielle sektor, idet mulighederne for yderligere ekspansion inden for substitutionsindustrien var udtømte med det begrænsede marked. Samtidig skete der en ændring i de udenlandske kapitalinvesteringers karakter, som følge af ændringer i den internationale arbejdsdeling under monopolkapitalismen. En større og større del af den hidtil nationalt ejede fremstillingsindustri blev overtaget af de store multinationale selskaber, som hidtil havde koncentreret sig om investeringer i og kontrol med minesektoren. De dominerende træk for perioden efter midten af 50-erne har været en stadig mere omfattende koncentration af den chilensiske industri kontrolleret af de multinationale selskaber samt en monopolisering af markedet. Disse træk er karakteriserende for den sidste fase af udviklingen af underudviklingen.

Stillet over for den substitutions-industrialisering, som var foregået i Chile, vendte de multinationale selskaber sig mod den nationale industri-sektor, og gennem opkøb og fusioner blev de integreret i den chilensiske økonomi for senere helt at dominere den (Nacla 1972, 91). Mens investeringer af udenlandsk kapital var faldet i perioden 1930-1950, skete der en markant vækst af disse i den følgende periode, ikke inden for minesektoren, men i de mere teknisk udviklede former for fremstillingsindustri, gummi, elektronisk udstyr, automobiler, papir, kemiske produkter samt inden for distribution og medieindustri.

De multinationale selskabers penetration af den chilensiske økonomi begrænser sig til de sektorer, hvor de takket være deres overlegne teknologi og vertikale integration er i stand til at kontrollere markedet, hvilket gør, at de kan placere for-tjenesterne, hvor det er mest fordelagtigt med hensyn til skatter og afgifter. Derved er de i stand til at opnå ekstraprofitter uden at behøve at foretage kapitalkrævende investeringer ved åbning af nye markeder.

Monopoliseringen af markedet er ikke alene en konsekvens af koncentrations-tendenserne inden for det industrielle produktionsapparat og de multinationale selskabers stadig større dominans, men også af en finansiel koncentration. Den chilensiske økonomi domineres således af fem kapitalgrupper, som sammen med deres udenlandske relationer kontrollerer 75 procent af aktiekapitalen inden for de 50 største selskaber, der ikke er direkte udenlandsk kontrolleret. De samme fem grupper sidder på næsten hele den »nationale« bank- og kreditsektor. En enkelt bank står således for ca. halvdelen af given kredit, og i 1969 var situationen på lånemarkedet den, at

»66 debitorer, som kun repræsenterede 0,4 pct. af alle de virksomheder, der fik kredit, modtog 28,6 pct. og — — — 62,0 pct. af debitorerne fik 8,2 pct. af kreditten.« (New York Times, 25. januar 1971, citeret efter Nacla 1972, 85).

Denne finansielle koncentration muliggør en endnu mere omfattende monopolisering af den chilenske økonomi.

Finanskapital – en sammensmeltning af bank- og industrikapital – som i første halvdel af 1900-tallet spillede en dominerende rolle, har for de multinationale selskaber mistet sin betydning. Disse selskaber er i meget høj grad selvfinansierende, hvilket har givet dem mulighed for mere effektiv planlægning, end tilfældet er med de mindre, nationale selskaber, hvis ekspansion oftest er afhængig af lån og kreditter hentet fra det internationale lånemarked.

Samtidig har de multinationale selskaber gennem den omfattende selvfinansiering opnået en høj grad af økonomisk uafhængighed. Dette har betydet, at deres investeringer oftest sker ved køb eller lån fra moderselskaberne i de dominerende lande. Af 145 millioner dollars investeret i Chile af udenlandske selskaber i perioden 1961-69 var kun 25 millioner dollars ikke reinvesteringer af allerede tjent kapital.

Denne øgede integration af de multinationale selskaber i den chilenske økonomi har ført til en ny og øget afhængighed af de dominerende lande, samtidigt med at den har bevirket en stigende grad af industrialisering i Chile. Der er opstået en ny international arbejdsdeling, hvor den chilenske økonomi producerer industrivarer, mens de dominerende lande producerer kapitalvarer og monopoliserer de teknologiske innovationer. Dette har skabt en ny modsætning inden for det kapitalistiske verdenssystem, hvor det snarere er kontrollen over kapitalen og de teknologiske innovationer end industriproduktionens geografiske placering, der er det afgørende, hvilket vil sige, at det mere og mere bliver de multinationale selskabers interesser, som determinerer udviklingen inden for den chilenske økonomi, end det er nationale interesser.

I takt med de multinationale selskabers penetration af den chilenske industri vil tendensen til anvendelse af kapitalintensiv og arbejdskraftsbegrænsende teknologi forøges, og med disse selskabers autonome planlægnings- og investeringspolitik vil de være i stand til at betale betydeligt højere lønninger til både deres funktionærer og arbejdere. Dette betyder, at disse klassefraktioner fremtræder som privilegerede, i hvis subjektive interesse det er at opretholde den eksisterende ulige udviklede produktionsstruktur. Inden for den nationalt dominerede industrisektor tilpasser de kapitalstærke grupper sig de multinationale selskabers produktionsteknik og lønniveau og opnår gennem denne integration deres fordele. For de mindre kapitalstærke virksomheder betyder denne koncentration af kapital og kredit imidlertid en blokering af ekspansionsmulighederne, dels som følge af mangel på kapital til investeringer i mere produktive teknikker – de begrænsede lånemuligheder – dels som konsekvens af det høje lønniveau, der forhindrer den tilstrækkelige kapitalakkumulation. De er derfor henvist til småindustriens arbejdsintensive teknik og lave lønniveau, hvor deres stilling snarere bliver at optræde som underleverandører til de oligopolitiske firmaer, hvad der gør dem

afhængige af de mere kapitalstærke foretagender. Denne industrialiseringsproces kan sammenfattende beskrives ved, at

»den nødvendigvis fører til koncentration og udelukkelse. Både koncentration og den marginale situation betinger gensidigt hinanden, de er begge komplementære træk ved det samme strukturelle fænomen.« (Brodersohn 1971, utrykt manuskript, 9).

Samtidig med at de multinationale selskaber indfører højt udviklede produktionsformer, opretholdes og ekspanderer de svagt udviklede produktionsformer, hvis udvikling bremses af markedsmonopolisering og manglende kapitaltilførsel. De multinationale selskabers integration i den chilensiske økonomi har gjort denne stadig mere afhængig af disse selskaber og elimineret det nationale bourgeoisie muligheder for som en autonom klasse at frigøre den chilensiske økonomi.

IV. Klasserne i den industrielle sektor

Ved en analyse af de sociale klasser inden for en domineret kapitalistisk samfundsformation som den chilensiske opstår der en række problemer, idet den marxistiske klasseteori først og fremmest er udviklet for de højt udviklede monopolkapitalistiske formationer og kun sporadisk for dominerede formationer med deres heterogene produktionsstruktur.

I Marx' egen analyse af de sociale klasser, som han i øvrigt aldrig nåede at fuldføre, men kun angav elementerne til i sine økonomiske værker, er klassernes afgrænsning og progressive udvikling nøje knyttet til analysen af merværditeorien. I analysen af den kapitalistiske produktionsmåde må de centrale klasser følgelig være dem, som deltager i den samfundsmæssige produktion af merværdi og den vare, hvorigennem merværdien realiseres, altså kapitalister og lønarbejdere.

De i den kapitalistiske produktionsmåde indgående produktionsagenter fordeles således i sociale klasser i overensstemmelse med deres relation til det gennem produktionen skabte merprodukt. Proletariatet karakteriseres af de produktionsagenter, der på grund af deres adskillelse fra produktionsmidlerne er tvunget til at sælge deres arbejdskraft for at overleve, og som deltager direkte i produktionsprocessen, hvori de gennem produktivt arbejde skaber et merprodukt, der tilegnes af bourgeoisiet, og som udgør grundlaget for den kapitalistiske produktionsmåde. Bourgeoisiet fremtræder som de produktionsagenter, der gennem deres kontrol over produktionsmidlerne, d.v.s. kapitalen, er i stand til at underlægge sig proletariatets arbejdskraft og derved til at ekspropriere det i produktionsprocessen skabte merprodukt.

Disse to klasser, som på grund af deres stilling i produktionsprocessen står i et uløseligt modsætningsforhold til hinanden, er dog ikke de eneste klasser i en kapitalistisk samfundsformation. I den tidlige kapitalisme fandtes der ud over bourgeoisie og proletariatet et betydeligt småbourgeois bestående af en klasse af individuelle producenter (håndværkere og småbønder) og små handelskapitalister. Samtidigt med at dette småbourgeois er blevet elimineret i takt med kapitalismens udvikling, er der under monopolkapitalismen fremkommet et nyt småbourgeois; en uproduktiv klasse bestående af de i det private og statslige bureaukrati ansatte funktionærer samt uproduktive arbejdere beskæftiget i cirkulationen med realisering af den stadig voksende vareproduktion.

Med den kapitalistiske produktionsmådes udvikling sker der en stadig mere omfattende og koncentreret kapitalakkumulation samtidigt med, at produktivkræfternes niveau stiger. Dette har betydet en kraftig stigning i arbejdskraftens produktivitet og i den relative merværdi som følge af den nødvendige arbejdstids reduktion i forhold til merarbejdstiden. Denne udvikling i produktivkræfterne har bevirket en formindskelse af antallet af beskæftigede arbejdere pr. produktionsenhed og fremkomsten af en voksende industriel arbejdskraftreserve. En udvikling som i blokerede, ulige udviklede formationer har skabt en voksende heterogenitet inden for proletariatet, samt en manglende evne i den industrielle sektor til at absorbere den voksende arbejdskraftreserve. Der er derved i disse formationer skabt et proletariat, hvor kun et mindretal er integreret i produktionsprocessen og her har en relativ privilegeret position, mens en væsentlig del helt er isoleret fra den samfundsmæssige produktionsproces og fremtræder som et atomiseret lumpenproletariat uden væsentlig politisk indflydelse.

Den industrielle sektors manglende evne til at absorbere arbejdskraftreserven i de dominerede formationer har også skabt et småbourgeois, som radikalt adskiller sig fra de dominerende kapitalistiske formationers bl.a. ved en meget omfattende sektor af uproduktive arbejdere beskæftiget ved personlig service og inden for småhandel. Det nye småbourgeois i de dominerede formationer har udviklet sig som en konsekvens af, at monopoliseringen i produktionsapparatet har forstærket den blokerede ulige udvikling ved at bremse kapitalismens ekspansion og skabe ekstreme forskelle i produktivitet produktionssektorerne imellem. Derved er der opstået et uforholdsmæssigt stort småbourgeois i uproduktive sektorer som serviceindustrien og statsbureaukratiet, samtidigt med at proletariatets størrelse er blevet begrænset.

Generelt kan fastslås, at de sociale klasser i den chilenske formation fremtræder som yderst heterogene sociale grupper, inden for hvilke der er en omfattende politisk fraktionering. Denne manglende homogenitet inden for klasserne er en følge af den chilenske formations store uligheder og disintegration regionalt, teknologisk, økologisk etc.

1. Bourgeoisiet

To faktorer har haft en afgørende betydning for den homogenitet og uantastede hegemoni, som har præget bourgeoisiet inden for den chilenske samfundsformation indtil det seneste årti, dels dets totale dominans over den agrare sektor, dels dets interessesammenfald med de dominerende formationers bourgeoisie. I hele perioden fra uafhængighed af Spanien til den økonomiske krise omkring 1930 udgjorde minesektoren og agrarsektoren den chilenske formations grundlag. I takt med mineralernes betydning steg den udenlandske kapitalers indflydelse, mens agrarsektoren vedblev at være under chilensk kontrol.

Med stagnation inden for den agrare sektor og substitutionsindustrialiseringen var der imidlertid ikke tale om, at det agrare bourgeoisie mistede sin hegemoni, men snarere om en ekspansion af dets interesser til den industrielle og kommercielle sektor.³ Strukturen forblev den samme og

»Det var fortsat en lille elite, der ejede jorden. (Samtidig med at (min anm.) udenlandsk kapital fra allerede industrialiserede kapitalistiske lande fortsatte med at dominere nøglesektorer i den nationale økonomi.« (Petras 1969, 116).

De eneste tilløb til et autonomt industribourgeoisie inden for den chilenske samfundsformation hidrører fra de immigrantgrupper, som spillede en ikke ringe rolle i slutningen af 1800-tallet gennem deres relationer med de dominerende formationers bourgeoisie. Disse immigrantgrupper blev relativt hurtigt assimileret med det chilenske agrarbourgeoisie på grund af deres marginale sociale stilling, hvilket i kraft af immigranternes tilknytning til de europæiske bourgeoisier betød større integration mellem disse og det chilenske bourgeoisie (se f.eks. Pike 1968, 204–205).

På baggrund af denne interne homogenitet har det chilenske bourgeoisie også haft relativt let ved at integrere det voksende småbourgeoisie og senere proletariatet i de af bourgeoisiet kontrollerede parlamentariske institutioner, og underlægge dem dets politiske kontrol. Medvirkende faktorer var udelukkelsen af proletariatet og store dele af småbourgeoisiet gennem den begrænsede valret, som helt op til i dag har udelukket store dele af befolkningen,⁴ og den regionale begrænsethed til mineenklaverne, som kendetegnede det industrielle proletariats tidlige udvikling, hvilket har betydet, at

3. Denne identitet mellem det agrare og industrielle bourgeoisie gør det problematisk at adskille de to sektorer, som det er sket i denne analyse. Der er imidlertid så store forskelle i karakteren af de to sektorer's produktionsrelationer, at det kan begrunde en separat analyse af dem.

4. Valgretskriteriet var først krav om ejendomsbesiddelse indført af Portales midt i 1800-tallet og senere krav om læse- og skrivefærdigheder. Så sent som i 1963 var kun 33% af befolkningen valgberettigede.

»de institutionelle mønstre til løsning og *inddæmning af sociale konflikter* var blevet fastlagt, og at den herskende classes (bourgeoisiets) herredømme var tilstrækkeligt sikret til, at den kunne *tillade* sig at være flexible ved behandlingen af arbejderklassens krav.« (Zeitlin 1969, 232).

som i første række har været begrænset til krav om en højere løn, idet proletariatet indtil 1960'erne ikke har været i stand til at organisere sig på den politiske scene som autonom kraft, men fremtrådt som støtteklasse⁵ for politiske organisationer kontrolleret af bourgeoisiet (Petras 1969, 122).

Denne stabilitet er i radikal modstrid med, hvad flere andre latinamerikanske lande har oplevet. I Brasilien førte industrialiseringen i begyndelsen af 1900-tallet til fremkomsten af et autonomt industribourgeois, som i sit krav om indflydelse på statsmagten, som hidtil havde været domineret af agrarbourgeoisiet, allierede sig med dele af småbourgeoisiet i en populistisk bevægelse med det voksende industrielle proletariat integreret som støtteklasse. Denne konflikt førte til revolutionen i 1930 og Vargas' populistiske diktatur i 30'erne og 40'erne (Gerholm, 1970, 91–99).

Inden for den chilenske industrielle sektor er det muligt at skelne mellem to fraktioner af bourgeoisiet, monopolbourgeoisiet, der i meget høj grad er integreret med den internationale kapital, og det nationale bourgeois, der udgør en fraktion af små kapitalejere, som helt er underlagt monopolkapitalens dominans inden for kreditsystemet, distribution etc.

a. *Monopolbourgeoisiet*

Det er ikke i Chile muligt at skelne mellem et nationalt monopolbourgeois og et kompradorbourgeois, hvor det sidste defineres som

»en klasse, der direkte tjener de imperialistiske landes kapitalister og holdes i live af dem.« (Mao Tse-Tung 1969, bind II, 320).

idet der i takt med de multinationale selskabers overtagelse af større og større dele af industrien er sket en frivillig eller tvungen integration af det chilenske monopolbourgeois.

»Den slags bånd er afgørende træk ved de indre strukturer, som cementerer de udenlandske interessers eksterne økonomiske dominans. Den nationale økonomi domineres af en koalition af udenlandske interesser og udenlandsk orienterede lokale kapitalister, en slags

5. En støtteklasse defineres som en social klasse, der ikke er i stand til at repræsentere sig selv på den politiske scene, men må lade sig repræsentere gennem en anden klasse eller en person uden at øve direkte indflydelse på den politiske scene. (Poulantzas 1970, 271).

'denationaliseret bourgeois'.« (R. Ratcliff: *Landlords and Capitalists*, citeret efter Nacla 1972, 81).

I perioden efter 1930 kunne man måske tale om en interessekonflikt mellem den fraktion af bourgeoisiet, der kontrollerede den nationale importsstitutionsindustri, og den fraktion, som havde en direkte interesse i relationen til den udenlandske kapital, især det kommercielle bourgeois indeni for eksportimporthandelen og underleverandører til mineindustrien. I dag er det derimod på grund af den omfattende integration helt uden mening at tale om et progressivt nationalt bourgeois, som blandt andre kommunistpartiet gør det. Kommunisterne anser dette bourgeois for en naturlig allieret i den politiske strategi om en »*fronte de liberacion nacional*«, der har karakter af en antiimperialistisk, anti-feudal, national befrielse, men ikke anti-kapitalistisk. Som det er fremgået af den i opgaven foretagne analyse eksisterer der intet autonomt industribourgeois, hverken i forhold til det agrare bourgeois eller til den udenlandske kapital, men derimod et monopolbourgeois, der gennem teknologisk afhængighed, kapitalfusioner etc. fremtræder som afhængigt af de dominerende formationers monopolbourgeoisier.

Denne økonomisk dominerende alliances manglende evne til at forhindre valget af en UP-kandidat skyldes dels den politiske mobilisering inden for den agrare sektor, men dels også bourgeoisiets manglende evne til at opretholde den interne homogenitet og sikre småbourgeoisiets og proletariats støtte til det institutionelle parlamentariske system. Som en konsekvens af den stigende koncentration og monopolisering af produktionsrelationer opstod der en konflikt mellem monopolbourgeoisiet og det af småkapitalister bestående nationale bourgeois, der følte sin eksistens truet. En konflikt, der er at sammenligne med den tidlige konkurrencekapitalismes konflikt i Europa mellem bourgeoisiet og småbourgeoisiet, som i denne konflikt

»bekæmper bourgeoisiet for at sikre deres eksistens som middelstand mod undergang. De er altså ikke revolutionære, men konservative. Ja de er reaktionære, de søger at dreje historiens hjul tilbage.« (Marx-Engels 1969, bd. I, 117–117).

Monopolbourgeoisiet søgte i denne konflikt gennem de kristelige demokraters populistiske masseorganisationer at integrere dele af proletariats og lumpenproletariats støtteklasser, for dels at splitte den stadig stærkere socialistiske opposition, og dels at eliminere det konservative nationale bourgeois, som modsatte sig den stigende udenlandske dominans. Dette mislykkedes imidlertid, og på grund af den derved opståede splittelse, som ved valget i 1970 manifesterede sig i to bourgeois-kandidater, lykkedes det UP's kandidat S. Allende at opnå sejren.

b. Det nationale bourgeoisie

Denne fraktion af bourgeoisie har sin økonomiske basis inden for småindustriens svagt udviklede produktionssektorer. Det kan på grund af produktionsenhedernes størrelse og produktionsprocessens ringe udviklede karakter sammenlignes med det traditionelle småbourgeois i dets modstand mod monopolkapitalismens ekspansion; men samtidig indgår det i en kapitalistisk produktionsproces, idet det nationale bourgeoisie gennem dets kontrol med produktionsmidlerne er i stand til at tilegne sig det merarbejde, som lønarbejderne producerer for det.

Politisk udgør det nationale bourgeoisie den klassemæssige basis for de ærkekonservative partier som Partido Nacional, der i chilensk politik går under navnet »mumios«. Det var også denne fraktion af bourgeoisie, som længst var skeptisk over for E. Freis kristelige demokrater og deres populistiske retorik. I 1958-valget gik den overvejende støtte til den konservative Alessandri, mens de chilenske monopolkapitalister støttede Frei. Først da valget i 1964 stod mellem Frei eller socialisten Allende støttede småkapitalisterne det mindste »onde«, Frei. Mens monopolbourgeoisiet profiterede på Freis eksternt orienterede politik, som begunstigede de multinationale selskaber og således

»ikke betragtede Frei som en fjende, og heller ikke som det mindste onde af to »revolutionære« kandidater – – – men som endnu mere velvillig over for industrien end Alessandri.« (Petras 1969, 69).

så det nationale bourgeoisie med den yderste skepsis på hans positive holdning over for den udenlandske dominans.

2. Proletariatet

Det chilenske proletariats manglende evne til at fremtræde på den politiske scene som en autonom social kraft skyldes de strukturelle betingelser, hvorunder det er opstået. Proletariatets heterogenitet fremtræder som en effekt af den dominerede chilenske samfundsformations ulige udvikling. Der eksisterer en række forskellige produktionsformer med ulige udviklede produktivkræfter og produktionsrelationer, hvilket fører til, at fraktioner inden for proletariatet er regionalt afsondret fra hinanden, har forskelligt lønniveau, ulige stabilitet i arbejdsprocessen som konsekvens af forskellige krav til erhvervs kvalifikationer.

a. Arbejderaristokratiet

Inden for de monopolistiske sektorer, der er karakteriseret af kapitalintensiv teknik, opstår der et arbejderaristokrati dels som en konsekvens af de multinationale

selskabers villighed til at betale en betydeligt højere løn for at opnå en stabil arbejdskraft, dels på grund af det arbejdskraftmonopol arbejderaristokratiet opnår i forhold til det øvrige proletariat, ved kravet om erhvervskvalifikationer for at udføre arbejdet.

Teorien om arbejderaristokratiet er en konsekvens af de analyser af især det engelske proletariat, som Engels og Lenin udførte. Teorien, som den er formuleret af Engels og Lenin, tager sit udgangspunkt i den kapitalistiske produktionsmådes overgang til den monopolistiske fase, som i hvert fald Lenin mener er en forudsætning for arbejderaristokratiet. Betingelsen for dets fremkomst er nemlig, at kapitalisterne kan opnå ekstra-profitte, som gør det muligt for dem at give arbejderne lønninger, der ligger permanent over det nødvendige niveau for reproduktion af arbejdskraften. Men som det fremgår af det foregående, er dette netop også karakteristisk for de multinationale selskaber i Chile i kraft af deres monopolstilling og kontrol over kredit- og kapitaltilførsler til den øvrige kapitalistiske sektor.

Engels karakteriserede dette arbejderaristokrati ved at

»De udgør et aristokrati inden for arbejderklassen; det er lykkedes for dem at tiltvinge sig en forholdsvis behagelig position, og den accepterer de som endelig.« (F. Engels 1952, XV).

En sådan stilling opnår den chilenske arbejdskraft, som er beskæftiget inden for de højt lønnede kapitalintensive sektorer, idet de i kraft af deres erhvervskvalifikationer opnår et monopol inden for en monopolistisk struktur, hvorved de kan udelukke andre arbejdere, samtidig med at de selv får højere løn og en mere stabil arbejdssituation. Dette privilegium må understøttes politisk.

»For fortsat at beholde privilegierne, må en del af arbejderne oprette et stabilt, institutionaliseret monopol over beskæftigelsen indenfor et bestemt område af arbejdsmarkedet.« (Nicolaus 1970, 95).

d.v.s. at der må ske en permanent udelukkelse af konkurrence fra andre grupper inden for proletariatet. Dette er i Chile foregået gennem politiske forbud mod oprettelse af fagforeninger organiseret på tværs af de faglige opdelinger inden for industrien og mod fagforeninger inden for virksomheder med mindre end 25 arbejdere. Derved forhindres netop de underprivilegerede fraktioner af proletariatet beskæftiget inden for småindustrien i at organisere sig. Først i 1953 opstod der en løst sammenknyttet organisation af fagforeninger fra forskellige industrigrene, dog i første række sammensat af de allerede privilegerede fraktioner af proletariatet. Arbejderaristokratiets position er også blevet forstærket gennem den rent »økonomistiske« holdning, som har været det fremherskende træk ved den chilenske fagbevægelse. Dette vil tendere til at splitte proletaria-

tet op i selviske fraktioner, der hver især søger at fremme deres egne interesser i højere løn, om nødvendigt ved at gå på forlig med kapitalejeren på bekostning af resten af proletariatet.

»Som en del af aftalerammen har partierne på venstrefløjen almindeligvis holdt arbejds-konflikter indenfor et kontrollerbart omfang, ved ikke at formulere krav for de ikke-industrielle arbejdere og landarbejdere, som udgør størstedelen af arbejderklassen. Som fortaler for de organiserede industriarbejdere, har venstrefløjen forbedret denne gruppes levestandard, bevaret sit stemmemæssige grundlag og adgang til embeder, og således *udvidet kløfterne* mellem arbejderklassens forskellige strata.« (Petras 1969, 163–164).

Vi har her en væsentlig del af forklaringen på det kommunistiske partis politiske holdning til den aktuelle politiske konjunktur i Chile. Da dens medlemsbasis i meget vid udstrækning netop er bygget op omkring det privilegerede arbejderaristokrati, har det ikke fundamentale interesser i en antikapitalistisk strategi, men snarere i en alliance med fraktioner af bourgeoisie; for netop den kapitalistiske udviklings ulige karakter har muliggjort fremkomsten af et arbejderaristokrati i en domineret samfundsformation som Chile.

b. Det nationale proletariat

Arbejderaristokratiet udgør kun en ganske beskedne del af det samlede antal lønarbejdere. Antallet af lønarbejdere inden for de store moderne industrier udgør således kun fem procent af den økonomisk aktive befolkning, og antallet af erhvervs kvalificerede ligger på under en procent. Ufaglærte, beskæftiget inden for den arbejdsintensive, teknologisk svagt udviklede småindustri, overstiger langt antallet af faglærte og tillærte, og tendensen går snarere mod færre lønarbejdere beskæftiget i den teknologisk højtudviklede sektor. Til trods for den kraftige industrialisering i perioden 1930–1950 er 48–49 procent af den samlede industrielle arbejdsstyrke i Chile stadig beskæftiget inden for håndværksfag, d.v.s. virksomheder med under 10 ansatte. Denne form for arbejdsproces kendetegnes af en før-storindustriel produktionsproces, hvor den direkte producent ikke er adskilt fra sine produktionsmidler, og hvor teknikken er underlagt den menneskelige arbejdskrafts kontrol. Arbejderen har således kontrol over arbejdsprocessen, d.v.s. at han ikke i samme grad udgør en del af den kollektive arbejder, som karakteristisk er for storindustri. Denne »individualiserede« arbejdsituation har en række konsekvenser.

»Håndværksvirksomhedernes store udbredelse har hverken fremmet udviklingen af et klassebevidst proletariat eller af sociale bevægelser i større omfang (som er forhindret ad politisk vej for denne type virksomhed. Min anm.). Paternalisme og familiemæssige bånd kendetegner almindeligvis forholdet mellem arbejdsgiver og ansat i håndværksvirksomheden.

Spredningen af arbejderne i små grupper mellem et stort antal virksomheder skaber alvorlige hindringer for udveksling af ideer. – – – Arbejderne i håndværksvirksomhederne mener ofte, at de har mulighed for at blive selvstændige og deltager ikke sjældent i handelsmæssige aktiviteter ved siden af deres manuelle arbejde.« (Petras 1970, 15).

I kraft af småindustriens ringe udviklede kapitalistiske produktionsform oplever den fraktion af proletariatet, som er beskæftiget i denne, placeringen i produktionsprocessen som en isolation, der forstærkes af den kapitalistiske stats ideologiske isoleringseffekt, hvorved det over for produktionsagenten skjules, at produktionsrelationerne antager karakter af klasserelationer og ikke af relationer mellem individer.

En uundgåelig konsekvens af de markante forskelle, der eksisterer mellem fraktionerne inden for proletariatet, har været en udtalt splittelse, som har medført, at fraktioner af proletariatet under de skiftende politiske konjunkturer er blevet spillet ud mod hinanden. Deres primære opgave under de bourgeoisiledede politiske koalitioner har da været at sikre støtte til en politik, der

»svækkede venstrefløjen, styrkede højrefløjen og forøgede folks mistillid til parlamentarisk politik.« (Petras 1969, 132).

En yderligere følge af denne splittelse har været, at den borgerlige ideologi uden megen modstand har kunnet gennemtrænge det heterogene ikke særligt velorganiserede proletariat i Chile. Dette kan f.eks. illustreres ved, at et meget stort antal socialistiske kongresrepræsentanter efter udløbet af deres valgperiode skifter partier. Af 38 repræsentanter for Socialistpartiet gik 36 procent over til højreorienterede partier efter endt valgperiode. Ved valget i 1964 stemte mere end 40 procent af kobbermine-arbejderne på Frei, og dette til trods for at netop de isolerede minearbejderområder er de bedst organiserede socialistiske enklaver (Petras 1969, 238). Men efterhånden er der dog sket en organisering af store dele af det chilenske proletariat. Dette er dels en følge af den stigende homogenisering af arbejdsprocessen med de kapitalistiske produktionsformers udvikling, men i nok så høj grad en konsekvens af den politiske bevidstliggørelsesproces, som er blevet resultatet af de kristelige demokraters forsøg på at integrere dele af det voksende proletariat i dets organisationer. Et forsøg, som senere førte til en politisk radikalisering til fordel for de socialistiske partier, og hvis kulmination var UP's valgsejr i 1970.

Med denne valgsejr er den ideologiske klassebevidsthed steget som en konsekvens af den politiske massemobilisering, der er foregået op til og efter valget som en nødvendig forudsætning for at effektuere nationaliseringsprogrammet. Denne mobilisering har samtidig betydet, at det politiske kompromis fra før 1964, hvor proletariatet optrådte som støtteklasse til bourgeoisidominerende politiske koalitioner, ikke vil kunne genskabes.

3. *Småbourgeoisiet*

Den latinamerikanske middelklasse har været genstand for samfundsforskernes interesse i langt højere grad end andre klasser. Uden at tage hensyn til den fundamentalt forskellige udvikling af den kapitalistiske produktionsmåde søger man at drage en parallel mellem de højtudviklede samfundsformationer, hvor der tilsyneladende er en statistisk sammenhæng mellem middelklassens numeriske størrelse og den økonomiske ekspansion, og de latinamerikanske samfundsformationer. Man kommer derved til det resultat, at betingelsen for udvikling

»er en nationalistisk, progressiv, driftig og dynamisk middelklassens værk og frembringer, og at de latinamerikanske regeringers sociale og økonomiske politiske mål bør være at stimulere »social mobilitet« og udviklingen af denne klasse.« (R. Stevenhagen 1968, 23).⁶

Man ser i middelklassen de nationalt bevidste, økonomisk rationelle og demokratisk tænkende kræfter, der skal omforme Latinamerika til kapitalistiske, højt udviklede demokratier. Den vigtigste eksponent for denne opfattelse af middelklassen er John J. Johnson, der definerer middelsektorerne som omfattende alle grupper, der

»befinder sig et sted mellem de dårligst betalte statsansatte med begrænset uddannelse og ofte uden nyttige familieforbindelser, og de velhavende indehavere af kommercielle og industrielle virksomheder på den ene side og akademikerne, lærerne og overordnede regeringsembudsmand, der sædvanligvis stammer fra gamle etablerede familier, på den anden side.« (Johnson 1958, IX).

Johnsons definition af middelsektorerne omfatter således en yderst heterogen helhed af grupper med meget forskellig økonomisk placering i en samfundsformation, såsom fraktioner af bourgeoisiet, som i kraft af deres kontrol over produktionsmidlerne er i stand til at ekspropriere det af proletariatet skabte merprodukt, fraktioner af statsbureaukratiet, og endelig fraktioner af småbourgeoisiet, som lønnes gennem det ved kapitalakkumulation skabte revenu enten hos staten eller bourgeoisiet. Trods deres forskellighed i social baggrund og økonomisk placering i samfundsformationen er det i følge Johnson muligt inden for størstedelen af middelsektorerne at finde et fælles grundlag for politisk handling. Dette grundlag bygger på følgende seks karakteristika:

»De er overvejende byboere. De ligger ikke alene selv over det gennemsnitlige uddannelsesniveau, men de tror også på almen offentlig uddannelse. De er overbevist om, at deres

6. For en kort, men meget illustrerende kritik af middelklassebegrebet se R. Stevenhagen, »Seven Fallacies about Latin America« fra hvem denne karakteristik også er hentet.

landes fremtid er uløseligt forbundet med industrialisering. De er nationalister. De mener, at staten aktivt skal gribe ind på sociale og økonomiske områder, samtidig med at de varetager normale regeringsfunktioner. De erkender, at familien er blevet svækket som politisk enhed i de bymæssige centre, og som følge heraf støtter de udviklingen af organiserede politiske partier.« (Johnson 1958, 5).

Med baggrund i denne fælles holdning til økonomisk udvikling, statens rolle etc. mener Johnson, at middelsektorerne bliver de centrale grupper, på hvis skulder ansvaret for den økonomiske udviklingsproces vil hvile, idet middelsektorerne som den mest uddannede gruppe kontrollerer statsbureaukratiet og militæret og gennem de parlamentariske institutioner det politiske magtapparat. Hvad denne magt i følge den borgerlige sociologi skal bruges til, får man en antydning af ved følgende;

»De (middelsektorerne) har anført, at det er statens pligt at gøre arbejderne opmærksom på, at han ikke kan forvente, at man på samme måde bifalder det, når han kæmper for sine lokale interesser, som da han agiterede mod »udenlandsk udbytning«, »WW.« (Johnson 1958, 186).

De grupper, som middelsektorerne i denne sammenhæng repræsenterer, kan næppe være de fraktioner inden for småbourgeoisiet, som er beskæftiget inden for serviceindustrien, hvor indtægten har været kraftig faldende i det sidste årti (Petras 1969, 16–17) eller småproducenterne, som elimineres i konkurrencen med monopolkapitalisterne, hvilket også fremgår tydeligt af følgende.

»Mange inden for de stadig mere indflydelsesrige kommercielle og industrielle sfærer har måttet sande, at yderliggående nationalisme kan være økonomisk ødelæggende. De ledende (inden for middelsektorerne) har erkendt, at en selvhævdende nationalisme sjældent kan forenes med ønsket om international prestige og forventning om bistand fra de vestlige stormagter.« (Johnson 1958, 190).

Den homogene holdning, som middelsektorerne tilsyneladende har, repræsenterer det latinamerikanske monopolbourgeoisies ønsker om den størst mulige fortjeneste og en stigende integration i det kapitalistiske verdenssystem. »Middelsektorerne« holdning, som den blev fremstillet hos Johnson, karakteriserer snarere den inden for *bourgeoisiet* eksisterende holdning, mens disse sektorer numerisk omfatter et langt større antal grupper, nemlig den tertiære sektor, statsbureaukratiet samt »entreprenører«.

En række forskere har da også i deres analyse af den chilenske politiske konjunktur fundet: At der hersker en dyb uenighed i holdningen til økonomisk udvikling mellem de forskellige fraktioner, som middelklassen består af (Petras 1969, 139). Eller at middelklassen, som helhed, udgør en konservativ klasse, hvis betydning for den chilenske udvikling har været

»at den overvejende årsag til Chiles stagnation ... er middelklassens totale ligestyldighed over for massernes enorme sociale og økonomiske problemer.« (Pike 1968, 213).

I de her nævnte analyser er der imidlertid tale om et middelklassebegreb, som stort set er det samme som Johnsons trods de vidt forskellige konklusioner; blot lægges vægten på forskellige fraktioner af denne klasse. Det er et lidet meningsfyldt heterogent sammensat begreb, som omfatter en del af industribourgeoisiet, håndværksfagene, statsbureaukratiet og de privat ansatte funktionærer samt liberale erhverv (se Petras 1969, 116 og 144 og Johnson ovf.). Middelklassebegrebet indeholder således klassefraktioner med vidt forskellig placering i produktionsprocessen og uden homogenitet i politisk preference, hvilket betyder, at et sådant begreb er uanvendeligt i analyser. I denne sammenhæng bærer begrebet da også mere præg af at være en fællesbetegnelse for alle de klassefraktioner, som kan placeres mellem en aristokratisk elite og den store masse bestående af proletariatet og småbønderne.

Småbourgeoisiet må defineres mere stringent for at kunne være anvendeligt i en teoretisk analyse af en samfundsformation. *Småbourgeoisiet* omfatter i den marxistiske samfundsteori to adskilte klassefraktioner, som på det økonomiske niveau har forskellige placeringer i produktionsprocessen, men som på det politiske niveau fremtræder med de samme karakteristika. (Poulantzas 1970, II, 258).

På den ene side findes det »traditionelle« småbourgeoisie, som består af *småproducenter*, d.v.s. håndværkere med en håndværksproduktion, hvor den direkte producent på en gang er ejer af produktionsmidlerne og selv deltager i arbejdsprocessen. Endvidere består det »traditionelle« småbourgeoisie af *småhandlende* inden for kapitalens cirkulationssfære, for hvem arbejdskraften er begrænset til ejeren og hans familie. Eksistensen af disse to fraktioner af småbourgeoisiet, hvis placering på det økonomiske niveau er karakteriseret af, at de ikke udbytter lønnet arbejdskraft, er betinget af tilstedeværelsen af simpel vareproduktion i den kapitalistiske samfundsformation, og vil blive elimineret i takt med kapitalismens udvikling; men i en blokeret ulige udviklet samfundsformation som den chilenske eksisterer der inden for servicesektoren og småhandel en meget omfattende fraktion af dette småbourgeoisie.

På den anden side opstår der som en konsekvens af den kapitalistiske produktionsmådes udvikling og overgang til monopolkapitalisme et »nyt« småbourgeoisie, som man med en fælles betegnelse kalder *funktionærer*. Der er dels tale om arbejdskraft, som tilhører kapitalcirkulationen, og som bidrager til realisation af merværdien (servicefag, handel og bankvæsen), dels om arbejdskraft beskæftiget i statsbureaukratiet, d.v.s. ikke-produktive arbejdere, som har til funktion at sikre reproduktionen af den kapitalistiske produktionsmåde. Disse to fraktioner af små-

bourgeoisiet er karakteriseret ved, at de ikke skaber et merprodukt, og at de lønnes i overensstemmelse med reproduktionsværdien af deres arbejdskraft af det gennem kapitalakkumulation skabte revenu. Dette »nye« småbourgeois relation til de øvrige klasser i den kapitalistiske produktionsmåde definerer Marx selv:

»Den konstante forøgelse af middelklassen, som står mellem arbejderne på den ene side og kapitalisterne og jordejerne på den anden side, som for det meste er understøttet direkte ved revenu, som hviler som en byrde på arbejderne, og som forøger de øverste ti tusindes sociale sikkerhed og magt.« (K. Marx: Theorien über den Mehrwert II, del 2, citeret efter M. Nicolaus 1967, 44f).

Småbourgeoisiet fremtræder således som en klasse, der i dens udvikling er helt afhængig af den i produktionsprocessen skabte merværdi, som kontrolleres af bourgeoisiet. Eksistensen af et omfattende småbourgeois indeni for uproduktive sektorer som statsbureaukratiet og servicesektoren i Chile

»var væsentligt resultatet af de eksisterende ejendomsforhold indenfor landbruget (latifundia) og den særlige ejendomsform i minesektoren (monopol og oligopol) og den udenlandske indtrængning (investering) som forhindrede [...] at en større klasse af små selvstændige jordbrugere og industrielle entreprenører kunne udvikle sig«. (F. Gil, citeret efter Petras 1969, 117).

d.v.s. af et nationalt bourgeoisie; men samtidig har den blokerede ulige udvikling i Chiles industrielle sektor også forhindret absorptionen af den migrerede arbejdskraft, som for overhovedet at opnå beskæftigelse er søgt over i serviceindustrien eller er blevet ansat inden for statsbureaukratiet.

Inden for den politiske konjunktur er begge fraktioner af småbourgeoisiet som en konsekvens af deres økonomiske placering i produktionsprocessen ikke i stand til at organisere sig i autonome politiske partier, men lader sig oftest repræsentere enten af de traditionelle bourgeoisipartier, som f.eks. det radikale parti eller Partido Nacional, hvor det fremtræder som en støtteklasse for bourgeoisiet til gennemførelse af dets politik. I krisesituationer med en tilspidset modsætning mellem bourgeoisie og proletariat knytter småbourgeoisiet sig snarere til populistiske bevægelser, som fremtræder som mediator og »klasseforsoner«, hvilket er i det betrængte småbourgeois interesse. I den nuværende situation er det af afgørende betydning for UP-koalitionen, at småbourgeoisiet i den voldsomt skærpede klassekampsituation ikke definitivt allierer sig med højrepartierne. Gennem en række politiske foranstaltninger har man da også søgt at vinde småbourgeoisiets støtte for »revolutionen« så som højere lønninger til store dele af statsbureaukratiet, sikring af mindre erhvervsdrivendes ejendomsret, ændringer i kreditpolitikken til fordel for nationale småkapitalister etc.

Konklusion og udsyn

Den blokering, som har karakteriseret den ulige udvikling af den chilenske samfundsformation, har på en og samme tid været en hindring for fremkomsten af et politisk velorganiseret proletariat og en af årsagerne til UP-koalitionens valgsejr i 1970. Den store ulighed mellem sektorerne og sameksistensen af førkapitalistiske og kapitalistiske produktionsformer har bevirket en omfattende splittelse inden for proletariatet, hvor kun en meget begrænset del af dette – arbejderaristokratiet – har været i stand til at organisere sig i autonome partier. Kapitaliseringen af produktionsformerne siden 50'erne har dog skabt grundlag for en voksende radikaliserings, især inden for den agrare sektor, hvor frigørelse af de direkte producenter fra den politiske og ideologiske afhængighed af agrarbourgeoisiet har muliggjort, at de socialistiske partier, hvis grundlag hidtil havde været den industrielle sektor, har kunnet opnå stigende politisk støtte (Petras 1969, 268 og 278-80). En yderligere følge af den blokerede ulige udvikling er fraværet af et uafhængigt nationalt monopolbourgeoisiet. Ved de multinationale selskabers penetration af den chilenske industri er monopolbourgeoisiet blevet integreret i disse selskaber, mens det nationale bourgeoisiet er blevet svækket af den stigende konkurrence og monopolernes kontrol over kapitalressourcerne. Konsekvensen har været en stigende modstand fra nationalbourgeoisiets side mod de multinationale selskabers monopoler, hvilket har skabt en krise inden for magtblokken og i de seneste år truet bourgeoisiets hegemoniske stilling.

I en vurdering af UP-koalitionens muligheder for at gennemføre sit valgprogram er det af afgørende betydning at det i nok så høj grad var bourgeoisiets svækkelse og interne splid, som det var egen styrke, der førte til sejren. Med reetableringen af bourgeoisiets enhed og kontrol over det politiske system er der da også skabt alvorlige vanskeligheder for UP-koalitionens muligheder for ad legalitetens vej at gennemføre socialismen.

En anden begrænsning for UP-koalitionen findes i den kendsgerning, at statsapparatet er opretholdt uændret. En af forudsætningerne for de kristelige demokraters accept af UP-regeringen var, at statsbureaukratiet forblev intakt for de lavere niveaus vedkommende, hvilket stort set vil sige, at størstedelen af bureaukratiet er politiske udnævnelser foretaget af de kristelige demokrater. På samme måde er militæret opretholdt intakt og synes at have placeret sig i rollen som konstitutionens beskytter. Det vil sige, at lige så vel som militæret var garant for UP-koalitionens overtagelse af regeringsmagten, er det også blevet en latent trussel mod regeringen i dens forsøg på at omdefinere legalitetens muligheder.

Man har bebrejdet UP-koalitionen dens tro på legalitetens muligheder, men spørgsmålet er i høj grad, om den har noget alternativ til den »legale«, fredelige

vej mod socialismen. Væsentlige dele af koalitionen organisatoriske grundlag er arbejderaristokratiet og småbourgeoisifraktioner, hvis mål snarere er en national kapitalisme end socialisme. Imidlertid er valgsejren af helt fundamental betydning for en yderligere mobilisering af proletariatet.

»— — venstrefløjens valgsejr er et stort fremskridt i folkets kamp for magt og styrker objektivt udviklingen af en revolutionær vej for Chile.« (MIR's svar til UP, citeret efter Nacla 1972, 144).

På trods af de hindringer, som UP-koalitionen står over for, har det dog været muligt at opnå ganske betydelige resultater i realiseringen af valgprogrammet. Kobberindustrien er nationaliseret, bankerne og kreditsystemet kontrolleres af staten, bourgeoisiets magtstilling i den agrare sektor er alvorligt svækket p.g.a. kollektivisering af nogle af de største fundo'er etc. Alt sammen er det foregået, uden at det har været muligt for bourgeoisiet effektivt at forhindre det. Endvidere har den ændrede internationale arbejdsdeling betydet en intern industrialisering, som har gjort Chile delvist selvforsynende med konsumvarer, samtidig med at

»Chile faktisk er økonomisk uafhængig af hjælp fra USA ... 90 pct. af Chiles kobberproduktion sælges til Vesteuropa og Japan, og derfor vil en eventuel lukning af det nordamerikanske marked ikke skade økonomien alvorligt.« (New York Times, Nov. 26. 1970, citeret efter P. Sweezy 1970, 12-13).

De dominerende landes muligheder for økonomisk pression er således blevet væsentligt indskrænkede. En direkte militærintervention ville være yderst kompliceret og utænkelig.

UP-koalitionens kontrol med den vigtige industrielle produktionssektor er blevet stærkt forøget, efter at staten har opnået kontrol med bank- og kreditsystemet. Imidlertid vil det netop være her, den afgørende konfrontation med de multinationale selskaber og monopolbourgeoisiet kommer. Det er i denne sektor, at disse grupper har placeret deres væsentligste kapitalinteresser. UP-koalitionen har dog mulighed for at udnytte den konflikt, som findes inden for bourgeoisiet, ved gennem sin kreditpolitik at støtte det nationale bourgeois i småindustrien, mens det bremser monopolernes ekspansion, og i tilfælde af økonomisk obstruktion nationaliserer produktionsenhederne. En sådan politik vil dog stille regeringen i et dilemma, idet krav til proletariatet om begrænsninger i deres fordringer og om øget produktivitet kun vil have liden appel, hvis udsigten til at overtage kontrollen med produktionsmidlerne ikke fremtræder som en mulighed inden for rækkevidde. Her er problemet netop UP-koalitionens manglende organisationsgrundlag, som gør det uhyre vanskeligt at kontrollere den politiske udvikling inden for en »blandingsøkonomi«. De

ovennævnte problemer og regeringens begrænsede muligheder er da også erkendt af UP-koalitionens leder.

»Vi er i færd med at skabe en særlig vej til revolutionen og ønsker dermed at vise, det er muligt at foretage de grundlæggende forandringer, som fører til revolutionen, når man følger vores vej. Vi har sagt, at vi vil danne en demokratisk, national, revolutionær og folkelig regering, som åbner vejen til socialismen, fordi socialisme ikke kan indføres pr. dekret. Alle de forholdsregler, vi har taget, bidrager til revolutionen.« (Allende-Debray, interview i Punto Final, citeret efter Nacla 1972, 23).

For Chile, som for andre dominerede, kapitalistiske lande, er den centrale modsætning den mellem de dominerende, højt udviklede, kapitalistiske lande og de udbyttede lande. UP-koalitionen synes også helt klar over, at før denne er ophævet, d.v.s. før de multinationale selskaber og monopolbourgeoisiets dominans er brudt, vil det ikke være muligt at begynde vejen mod socialisme.

Bibliografi

- Amin, S., *L'accumulation à l' échelle mondiale*, Paris 1970. (S. Amin 1970).
- Amin, S., *Kapitalism och underutveckling. I Kapitalismens Utveckling i Afrika*, Vol. 2. (S. Amin 1971).
- Arrighi, G., *Internationella bolag – – i Afrika. I Kapitalismens Utveckling i Afrika*. (Arrighi 1971).
- Arrighi, G., *The relationship between the Colonial and Class Structure*. (upubliceret paper).
- Brodersohn, *On The Dependent Character of the Industrial Bourgeoisie*. 1971, utrykt manuskript. (Brodersohn 1971).
- Engels, F., *The Condition of the Working-class in England in 1844*. London 1952. (F. Engels 1952).
- Frank, A. G., *Capitalism and Underdevelopment in Latin-America. Historical Studies of Chile and Brazil*. N. Y. 1967. (A. G. Frank 1967).
- Frank, A. G., *Latin-America: Underdevelopment or Revolution*. N. Y. 1969. (A. G. Frank 1969).
- Gerassi, J., *Latin-Amerika*. Oslo 1968. (J. Gerassi 1968).
- Johnson, J. J., *Political Change in Latin-America*. Stanford 1958. (Johnson 1958).
- Kapitalismens Utveckling i Afrika – Studier i Afrikas moderna ekonomiska historia*. Vol. I og II, red. av R. Gustasson 1971. (S. Amin 1971), (Arrighi 1971).
- Latin-America, Reform or Revolution*, ed. by J. Petras and M. Zeitlin 1968. (Pike 1968), (R. Stavenhagen 1968), (Zeitlin 1968).
- Mandel, E., *The Laws of Uneven Development*. I *New Left Review* 1970. (Mandel 1969).
- Marx, K., *Capital*. Vol. I og III. N. Y. 1967. (K. Marx 1967) eller (K. Marx *Capital*). – Citaterne er oversat fra tysk.

- Marx, K., Karl Marx. Udvalg ved J. Witt-Hansen. (K. Marx 1970 I).
- Marx, K., Kritik af den politiske Økonomi; Grundrids, ved Kj. Schmidt. Kbh. 1970. K. Marx 1970 II).
- Marx, K., and Engels, F., Selected Works. Vol. I–III. Moskva 1969. (Marx-Engels 1969).
- Nacla, New Chile, N. Y. 1972. (Nacla 1972).
- Nicolaus, M., Proletariat and Middle Class in Marx, I Studies on the Left. Vol 7, no 1, N.Y. 1967. (Nicolaus 1967).
- Nicolaus, M., The Theory of the Labor Aristocracy. I Monthly Leview. Vol. 21, no 11. N. Y. 1970. (Nicolaus 1970).
- Petras, J. and Zeitlin, M. artikel, Latin-America, Reform or Revolution? N. Y. 1968. (Petras-Zeitlin 1968).
- Petras, J., Politics and Social Forces in Chilean Development. Berkeley 1969. (Petras 1969).
- Petras, J., Politics and Social Structure in Latin-America. N. Y. 1970. (Petras 1970).
- Pike, Fr. B., Aspects of Class Relations in Chile, 1850–1960. I Latin-America, Reform or Revolution. (Pike 1968).
- Poulantzas, N., Politisk makt och sociala klasser, Mölndal 1970. (Poulantzas 1970 I).
- Poulantzas, N., Fascism et dictatur, Paris 1970. (Poulantzas 1970 II).
- Stavenhagen, R., Seven Fallacies about Latin-America. I Latin-America, Reform or Revolution. (R. Stevenhagen 1968).
- Sunkel, O., Change and Frustration in Chile. I Obstacles to Change in Latin-America ed. by C. Veliz. London 1965. (Sunkel 1965).
- Sweezy, P.M., A Critique. I The Transition from Feudalism to Capitalism. A Symposium 1954. (Sweezy 1954).
- Sweezy, P., og Magdoff, H., Peaceful Transition to Socialism? Monthly Review, vol. 22, no 8.
- UN, Economic Survey of Latin-America 1966. N. Y. 1968. (UN 1966).
- Zeitlin, M., The Social Determinants of Political Democracy in Chile. I Latin-America, Reform or Revolution. (Zeitlin 1968).

Kurasje's bogimport

tilbyder ogsa marxistisk litteratur pa dansk, f.eks.

★ Althusser/Poulantzas: De ideologiske atatsapparater	7,50
★ Borg: Industrierarbejde og arbejderbevidsthed	12,00
★ Habermas: Erkendelseskritikkens krise	7,50
★ Schmidt: Det strukturalistiske angreb pa historien	7,50

Skriv efter udforligt catalog!